

UDK 821.161.1.09:271.2:929:2-36Boris in Gleb

Simon Malmenvall

Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani

simon.malmenvall@teof.uni-lj.si

NARATIVNI TEKSTI O BORISU IN GLEBU MED POSREDOVANJEM POLITIČNEGA ZGLEDA IN TOLMAČENJEM ZGODOVINE

Knežja brata Boris in Gleb predstavljata prva kanonizirana vzhodnoslovanska svetnika (strastotrpca). Njima posvečene narativne/literarne tekste, nastale do začetka 12. stoletja, med katerimi stilistično in konceptualno izstopa *Branje o Borisu in Glebu*, opredeljujeta dve temeljni značilnosti: posredovanje sakraliziranega političnega zgleда v obdobju vse večje politične nestabilnosti na vzhodnoslovanskem ozemlju; in izpostavljanje duhovne »zrelosti« Kijevske Rusije v kontekstu zgodovine odrešenja. Obstojata kategorije knežjih ali kraljevskih svetnikov (strastotrpcev) ni mogoče imeti za posebnost vzhodnoslovanske srednjeveške kulture, saj se je tovrstno svetništvo nasploh pojavljalo v deželah na severnem in vzhodnem obrobju takratne Evrope.

Ključne besede: Boris in Gleb, stara ruska književnost, Kijevska Rusija, strastotrpci, zgodovina odrešenja

The two princely brothers Boris and Gleb were the first canonized East Slavic saints (known as passion-bearers). The narrative/literary texts dedicated to them and written until the beginning of the twelfth century, among which the *Lesson on Boris and Gleb* stands out stylistically and conceptually, are defined by two fundamental characteristics: by offering a sacralized political example during the period of growing political instability in East Slavic territory and by stressing the spiritual "maturity" of Kievan Rus' in the context of salvation history. The existence of princely or royal saints (i.e., passion-bearers) cannot be regarded as a special feature of East Slavic medieval culture; this kind of sainthood was generally present in the lands of the northern and eastern European peripheries of the time.

Keywords: Boris and Gleb, literature of Rus', Kievan Rus', passion-bearers, salvation history

0 Uvod

Različice hagiografskih zgodb o knežjih bratih Borisu in Glebu je mogoče najti v več staroruskih/vzhodnoslovanskih¹ narativnih oziroma literarnih tekstih, napisanih v cerkvenoslovanskem jeziku, ki so v ruski literarnovedni tradiciji označeni z izrazom »borisoglebski cikel«. Skupino vsebinsko najizčrpnějšíh in obenem najstarejših pričevanj s konca 11. in začetka 12. stoletja sestavljajo trije teksti: prvi tekst predstavlja pripoved o smrti kneza Borisa s pohvalo/evlogijo svetima bratoma, vključeno v letopis *Pripoved o minulih letih* (csl. *Повесть временных лет*);² drugi tekst predstavlja anonimna hagiografija *Povest, trpljenje in pohvala svetih mučencev Borisa in Gleba* (csl. *Сказание, страсть и похвала святому мученику Борису и Глеба*); tretji tekst pa predstavlja hagiografija z naslovom *Branje o življenju in smrti blaženih strastotrpcev Borisa in Gleba* (csl. *Чтение о житии и погублении блаженную старцотерпцу Борису и Глеба*),³ ki jo je sestavil menih Nestor iz Kijevsko-pečerske lavre⁴ (Miljutenko 2006: 10, 57–58; Senyk 1993: 227, 400–03). Najmlajši izmed naštetih tekstov – obenem stilistično in konceptualno najrazvitejši v celotnem borisoglebskem ciklu – je *Branje* meniha Nestorja (Senyk 1993: 227, 401–02; Podskal'skij 1996: 186–88; Hollingsworth 1992: XXXV–VI). Nadaljnja literarno-kulturološka semiotična analiza se opira prav na omenjeni zadnji tekst.

1 Splošno (literarno)zgodovinsko ozadje zgodbe o Borisu in Glebu

Boris in Gleb, krstno Roman in David,⁵ sta bila sinova kijevskega kneza Vladimirja Svjatoslaviča (980–1015), krstno Vasilija. Kijevski Knez Vladimir je, kakor vsi ostali staroruski knezi, izhajal iz rodbine Rjurikovičev, ki je od druge polovice 10. stoletja vladala nad celotnim vzhodnoslovanskim ozemljem – današnja Belorusija, večino Ukrajine in evropske Rusije. Vladimir se kot vladar ni izkazal zgolj s

¹ Poimenovanje Stara Rusija predstavlja slovensko priredbo samostalnika ženskega spola *Rus'* (csl. Русь) in njenih izpeljank. Ime *Kijevska Rusija* sledi poimenovanju v mednarodni historiografiji, s katerim se označuje najstarejša etapa državnosti v kontekstu srednjeveškega in zgodnje novoveškega pojava Stare Rusije. *Rus'* zaobjema različne politične entitete v vzhodnoslovanskem prostoru, obenem pa tudi nekdanjo etnično skupino, ki jo je mogoče šteti za nekakšno predhodnico današnjih Rusov, Ukrajincev in Belorusov (Malmenvall 2016: 548).

² Izvirni cerkvenoslovanski naslovi so zapisani v sodobni ruski cirilici. Takšen zapis je uporabljen tudi v serijski znanstveno kritični izdaji staroruskih/vzhodnoslovanskih tekstov (v 15 zvezkih) z naslovom *Knjžnica literature Stare Rusije* (rus. *Библиотека литературы Древней Руси* (1997–2006)), ki so jo pripravili sodelavci Inštituta za rusko književnost Ruske akademije znanosti pod glavnim uredništvom akademika Dmitrija Sergejeviča Lihačova (1906–1999).

³ Odlomki Nestorjevega *Branja* so v slovenščino prvič prevedeni po cerkvenoslovanskem izvirniku iz najnovejše cerkvenoslovansko-ruske znanstveno kritične izdaje tekstov borisoglebskega cikla, ki jo je leta 2006 pripravila ruska zgodovinarica Nadežda Iljinična Miljutenko.

⁴ Kijevsko-pečerska lavra je bila največji in duhovno-kulturno najpomembnejši samostanski kompleks v Kijevski Rusiji (Malmenvall 2016: 553–54).

⁵ Vse do začetka 14. stoletja so se rojstna/posvetna (po izvoru v veliki večini slovanska) imena ruskih knezov običajno razlikovala od njihovih krščanskih (po izvoru povečini grških) imen, ki so jih dobili ob krstu. O knežjih imenih v Stari Rusiji: Litvina/Uspenskij 2006.

svojimi uspešnimi vojaškimi pohodi oziroma ozemeljskimi osvojitvami, temveč je postal znan tudi kot »krstitelj« Vzhodnih Slovanov. Ob koncu 10. stoletja, leta 988 ali 989, je namreč preko bizantinskega posredništva samostojno sprejel krščansko vero in jo razglasil za državno vero Kijevske Rusije (Malmenvall 2015: 184–90; Ostrowski 2004, 1020–27). Nedolgo pred Vladimirjevo smrtjo leta 1015 je njegov sin Jaroslav, takratni knez v Novgorodu na severu staroruskega ozemlja, nastopil proti svojemu očetu in mu prenehal plačevati dajatve. Novgorod pa je kmalu zatem dosegla novica o Vladimirjevi smrti. Jaroslavu je uspelo prepričati Novgorodčane v boj za kijeviski prestol, da bi bilo tako mogoče premagati Svjatopolka, starejšega sina pokojnega Vladimirja, ki je v vmesnem času prevzel oblast nad Kijevom in dal umoriti svoja mlajša brata Borisa in Gleba (Malmenvall 2015: 190–91). To je povzročilo dinastični spor med Vladimirjevimi potomci, ki se je razplamtel v prvo dinastično vojno krščanskega obdobja Stare Rusije. Leta 1019 je Jaroslav dokončno premagal Svjatopolka v bitki pri reki Altı vzhodno od Kijeva. Po porazu je Svjatopolk zbežal neznano kam. Zahvaljujoč svoji zmagi v bitki pri Altı, je Jaroslav zavladal nad zahodnim delom Kijevske Rusije, leta 1036, po smrti brata Mstislava, pa je svojo oblast razširil na celotno starorusko ozemlje (Malmenvall 2015: 191–92; Senyk 1993: 225–28).

Literarna podoba svetih knežjih bratov, navzoča v različnih tekstih borisoglebskega cikla, se je izoblikovala približno sto let po njuni smrti, na prehodu iz 11. v 12. stoletje. Zanj je značilno prepletanje religiozne in politične motivacije lastnega časa (Senyk 1993: 231–33). Namesto trpljenja za vero in smrti v rokah nekristjanov, ki je bila predpogoj pri kanonizacijah »klasičnih« mučencev, sta Vladimirjeva sinova svetost dosegla skozi zavrnitev upiranja zlu z nasiljem in brezpogojno spoštovanje volje starejšega brata Svjatopolka. Veličina njunega podviga je bila torej v odpovedi minljivi zemeljski oblasti oziroma slavi, posnemanju zgleda Jezusa Kristusa, ki je krog nasilja prekinil s prostovoljnim sprejetjem smrti na križu, in spoštovanju načela o brezpogojni podreditvi starejšemu v rodbini. Starešinsko načelo je od sredine 11. stoletja predstavljalo – dejansko sicer neupoštevano – temelj politične ureditve v Kijeviski Rusiji. Skupaj s poudarjanjem prednosti »nebeških« dobrin pred zemeljskimi in svojevrstno sakralizacijo starešinskega načela je literarna podoba Borisa in Gleba utemeljevala tudi legitimnost Jaroslavove vladavine. Premagani Svjatopolk je bil namreč diskreditiran kot bratomorilec, Jaroslav pa je bil prikazan kot zaščitnik in nadaljevalec Vladimirjeve dediščine (Podlesnik 2009: 33–34; Užankov 2011: 196, 198). V borisoglebskem ciklu se odražajo splošne značilnosti staroruske književnosti kijevskega obdobja oziroma njenega »monumentalnega historizma«. Omenjeni idejno-literarni sistem opredeljuje religiozno oziroma krščansko in hkrati patriotsko samo-osmišljanje nedavne vzhodnoslovanske zgodovinske izkušnje v kontekstu svetovne zgodovine in v luči božje previdnosti. Sinteza religioznega in patriotskega se pri Borisu in Glebu kaže predvsem v tem, da jima je pripisana vloga »nebeških zaščitnikov« Stare Rusije, še posebej v odnosu do njene politične (ne)enotnosti od sredine 11. stoletja naprej (Lihačev 1997a: 8–10; Lihačev 1997b: 529).

2 Krščansko pričevanje o Borisu in Glebu

Nestorjevo *Branje* se pričinja z obsežnim historiozofskim uvodom, v katerem hagiograf našteva poglobitve duhovne dogodke od stvarjenja sveta do svoje lastne sodobnosti. Uvod odraža splošno razširjeno srednjeveško krščansko prepričanje o svetovnem zgodovinskem procesu, ki predstavlja boj med dobrim in zlom, Bogom in hudičem (Uspenskij 2000: 48–49; Hollingsworth 1992: XXIII, XXXIV–XXXV). V tem pogledu se kot najpomembnejši dogodek v zgodovini Stare Rusije kaže uradno sprejetje krščanstva pod Vladimirjem Svjatoslavičem.

Tako je bilo tudi temu Vladimirju od Boga razodeto, naj postane kristjan, dano mu je bilo ime Vasilij. [...] Poslušajte o čudežu, polnem milosti, kako je včeraj vsem zapovedoval prinašati žrtve malikom, danes pa zapoveduje krst v imenu Očeta in Sina in Svetega Duha. Včeraj ni vedel, kdo je Jezus Kristus, danes pa oznanja, kako se mu je razodel. Včeraj se je imenoval pogan⁶ Vladimir, danes pa se imenuje kristjan Vasilij. Na Ruski zemlji se je pojavil drugi Konstantin. (Miljutenko 2006: 360).

Po uradnem pokristjanjenju sta Boris in Gleb, dve »svetli zvezdi« rodbine Rjurikovičev, postali žrtvi oblastizeljnega Svjatopolka, v katerega srce je »vstopil hudič«, ki ni mogel sprejeti oslavitve poganstva na račun krepitve krščanstva.

Mar ne vidite, bratje, neusmiljenost prekletega? Mar ne vidite, da se je razodela neusmiljenost drugega Kajna? Pravijo, da ko je Kajn razmišljal, kako ali na kakšen način umoriti svojega brata Abela, ni vedel, kako se zgodi smrt. In tako mu je sovražnik hudič spečemu ponoči razkril, kako se naredi umor. Ko je vstal, je ubil svojega brata Abela, kakor je videl v spanju. Tudi temu [Svjatopolku] se je razkrilo nekaj podobnega. Razmišljal je namreč, kako in na kakšen način umoriti svojega brata Borisa. In ta sovražnik je položil zlo v njegovo srce, da bi naročil, naj ga umorijo na poti. (Miljutenko 2006: 368).

Kakor je v Stari zavezi hudič uspel prepričati ljudi, naj se klanjajo malikom in ubijajo preroke, tako je tudi v času in prostoru Kijevske Rusije prepričal Svjatopolka, naj izvrši bratomor, to je uboj dveh nedolžnih bratov Borisa in Gleba kot dveh staroruskih likov, ustrezajočih starozavezni podobi pravičnega Abela. Svjatopolk, staroruski Kajn, je svojo dušo izročil določenemu maliku, maliku oblastizeljnosti, ki mu je pretrgal odnos z Bogom in njegovimi brati. Na podlagi takšnega pojmovanja Nestor dejanja Borisa in Gleba simbolno vzporeja z odrešilno in prostovoljno Kristusovo daritvijo na križu. Takšno pojmovanje mučeništvu knežjih bratov podeljuje poseben zgodovinski in duhovni pomen. Nedavna zgodovinska izkušnja Kijevske Rusije je na tak način umeščena v biblijski kontekst božje previdnosti. Glede na Prvo Mojzesovo knjigo/Genezo se zgodovina človeštva po izgonu iz raja pričinja z ubojem Abela s strani njegovega brata Kajna – podobno se tudi zgodovina Kijevske Rusije po uradnem pokristjanjenju pričinja s Svjatopolkovim zločinom in svetostjo Borisa in Gleba (Miljutenko 2006: 258–60, 262; Uspenskij 2000: 32–35, 38–39, 47; Podskal'skij 1996: 195).

⁶ V cerkvenoslovanskem izvirmiku se na tem mestu nahaja izraz »Helen« (csl. *елен*) oziroma po smiselnem prevodu »Stari Grk«, ki se navezuje na predkrščansko antično grško kulturo. Vzhodnoslovanska poganstva preteklost je na tak način vzporejana in skorajda izenačena s starogrško. Omenjena podrobnost predstavlja enega izmed primerov staroruskega posnemanja in prilagajanja bizantinskih (»grških«) vzorcev na področju konceptov in predstav, povezanih s krščansko vero in osmišljanjem zgodovine.

Zadnje dneve Borisovega življenja Nestor opisuje izrazito vzneseno, pri čemer najpomembnejšo vlogo igrajo svarila Borisovega vojaškega spremstva oziroma njegovih družinikov pred Svjatopolkovimi namerami.

Ne odidem, ne zbežim od tod, prav tako se ne bom zoperstavil svojemu starejšemu bratu, temveč kakor je Bogu po volji, tako naj bo. Raje umrem tukaj, kakor v drugi deželi.« Zatem so mu odgovorili vojščaki, ki so bili z njim in z njim hodili na bojne pohode [...], rekoč: »Mi, o, Vladar smo po tvojemu blagemu očetu dani v tvoje roke. Šli bomo bodisi s teboj bodisi sami in tako tega [Svjatopolka] s silo izgnali iz mesta, tebe pa bomo povedli, kajti pred nas te je postavil tvoji blagi oče.« Ko je to slišal blaženi [Boris], resnično usmiljen, ki je zanje skrbel kakor za svoje brate, jim je dejal: »Ne, moji bratje, ne, očetje, ne jezite na tak način mojega gospoda brata, sicer vas bo začel zasledovati. Bolje je namreč, da umrem jaz sam, kakor toliko duš. Povrhu vsega se starejšemu bratu ne smem upirati, sicer ne ubežim božji sodbi. Prosim vas, moji bratje in očetje, odidite na svoje domove, jaz pa grem, padel bom pred noge svojega brata. Morda se me usmili, če me vidi, in me ne umori. Zelo vas prosim. (Miljutenko 2006: 370).

Družiniki pred kneza postavljajo dve izbiri – bodisi beg bodisi oborožen odpor. Boris družinikov ne upošteva in sprejme svojo lastno rešitev, to je žrtvovanje samega sebe za preprečitev nadaljnjega prelivanja krvi in ohranitev življenja nedolžnih ljudi. Zatem Boris odpotuje v Kijev, da bi se podredil Svjatopolkovemu izmi. Borisa kmalu dohitijo morilci, ki jih je poslal Svjatopolk, in ga skupaj z enim izmed njegovih služabnikov prebodejo s kopji. Nato Borisovo telo prenesejo v mesto Višgorod severno od Kijeva in ga pokopljejo ob tamkajšnji cerkev svetega Bazilija (Miljutenko 2006: 262–65).

V skladu z *Branjem* se ob smrti Vladimirja Svjatoslaviča njegov mlajši sin Gleb nahaja v Kijevu. Ko Gleb prejme novico o tem, da Svjatopolk namerava umoriti Borisa, se odloči zbežati proti severu k »drugemu bratu«, najverjetneje novgorodskemu knezu Jaroslavu. Po Borisovi smrti Svjatopolk svojim vojščakom ukaže zasledovati bežečega Gleba in ti ga kmalu ujamejo v čolnu.⁷ Glebovi družiniki so, kakor v Borisovem primeru, pripravljeni braniti svojega kneza. Gleb pa jim naroči, naj se umaknejo k rečnemu bregu in ga pustijo samega. Morilci, ki jih je poslal Svjatopolk, prevzamejo čoln in takoj zatem ukažejo Glebovemu kuharju, naj mu prereže vrat. V zadnji molitvi pred smrtjo Gleb svojo usodo primerja s pravičnim Zaharijo iz Stare zaveze, ki je bil umorjen pred oltarjem v jeruzalemskem templju (Miljutenko 2006: 261, 265–67; Podskal'skij 1996: 195; Uspenskij 2000: 36–39).

»Moj Gospod Jezus Kristus, sliši me v tej uri in me naredi vrednega, da se pridružim tvojim svetim. Tako, o, Vladar, kakor je bil v starodavnosti na ta dan pred tvojim žrtvenikom zaklan Zaharija, tako sem sedaj jaz zaklan pred teboj, Gospod. Toda, Gospod, Gospod ne spominjaj se mojih preteklih prestopkov, temveč reši mojo dušo, da je ne omadežuje hudobna svetloba nasprotnikov, temveč da jo sprejmejo tvoji sveti angeli, kajti ti si Gospod, moj Odrešenik. Tem pa, ki to počnejo, odpusti. Kajti ti si resnični Bog, tebi slava na veke. Amen.« Ko je sveti Gleb to rekel, je zgoraj omenjeni kuhar šel na kolena, svetemu zaklal glavo in mu prerezal grlo. In tako je sveti Gleb svojo dušo izročil v božje roke. (Miljutenko 2006: 374, 376).

⁷ Nestor ne posreduje natančnih podatkov o kraju ujetja. Glede na ostale tekste borisoglebskega cikla je bil Gleb najverjetneje ujet nedaleč od Smolenska, kjer se reka Smjadina izliva v Dnepr.

3 Politična razsežnost svetništva knežjih bratov

Med vzhodnoslovanskimi srednjeveškimi svetniki kult Borisa in Gleba ni bil zgolj najbolj razširjen, temveč se je pojavil že v najzgodnejšem obdobju krščanske Stare Rusije. Prvi korak do uradne kanonizacije knežjih bratov, ki je bil sprva omejen na ljudsko čaščenje, se je zaključil s potrditvijo kijevskega metropolita Georgija leta 1072. Leta 1115 pa se je zgodil naslednji korak, ki je pomenil dokončno kanonizacijo knežjih bratov. Takrat so bile njune relikvije prenesene v novo cerkev v Višgorodu, posvečeno knežjima bratoma (Miljutenko 2006: 5, 54–55, 58, 279–82; Hollingsworth 1992, XXVI–XVII; Užankov 2000: 32–38, 45–46). Kot svetnika sta Boris in Gleb spadala v kategorijo strastotrpcev (srl. *страстотрпцы*). Izraz strastotrpec v pravoslavnem svetu označuje posebno vrsto svetnikov, za katere je značilna mučeniška smrt – toda ne mučeništvo kot posledica sovraštva do krščanske vere same po sebi, temveč dejanj kristjanov samih, navadno v povezavi z njihovimi političnimi ali materialnimi interesi (Malmenvall 2015: 205; Kossova 1997: 73–76).

Kult Borisa in Gleba je politični pomen pridobil šele na začetku 12. stoletja, to je v obdobju skorajda stalnih dinastičnih sporov in od tod izhajajočih delitev ozemlja Kijevske Rusije na posamezne polsamostojne kneževine. Od takrat naprej sta Boris in Gleb v zavesti vzhodnoslovanskih piscev in cerkvenih dostojanstvenikov vse bolj začela igrati vlogo nebeških priprošnjikov rodbine Rjurikovičev in svetih zaščitnikov domovine. Najizrazitejši primer naraščajočega političnega pomena kulta knežjih bratov se nahaja v *Pripovedi o minulih letih* – najstarejšem vzhodnoslovanskem letopisu, nastalem na začetku 12. stoletja – in Nestorjevem *Branju* (Miljutenko 2006: 5, 271–72, 279–80; Hollingsworth 1992: XIV–VI, XXVII–XI, LV–VI; Podskal'skij 1996: 70–71, 436). Duhovne zasluge svetih bratov v odnosu do domovine so v *Pripovedi*⁸ povzete na sledeč način:

V neskončni radosti in v neizrekljivi svetlobi prebivata pri Vladarju nad vsemi cesarji, deleč zdravilne darove Ruski zemlji. [...] In vidva sta priprošnjika Ruske zemlje in svetilnika, ki sijeta na svet, in prosita Boga za svoje ljudi. Zato smo tudi mi dolžni dostojno hvaliti Kristusova strastotrpca, zvesto moleč k njima, rekoč: »Radujta se, Kristusova strastotrpca, priprošnjika Ruske zemlje, vidva namreč dajeta ozdravljenje tistim, ki k vama prihajajo z vero in ljubeznijo. Radujta se, nebeška prebivalca, v mesu sta bila angela, enako misleča služabnika, ena četa, enodušna v svetosti, zato vsem trpečim dajeta ozdravljenje. Radujta se, božje modrosti polna Boris in Gleb, ki pritekata kakor iz vodnjaka življenje prinašajoče vode ozdravljenja, vernim ljudem pritekata kakor ozdravljenje. Radujta se, bleščeči luči kakor svetloba, ki z lučjo ozarja vso Rusko zemljo, vselej odganjajoča temo z razodevanjem neomajne vere. [...]« (Ostrowski: 1098–104).

V skladu s *Pripovedjo* in Nestorjevim pojmovanjem v njegovem *Branju* svetniški zgled Borisa in Gleba dobiva značaj političnega poduka, ki naslavlja nemoralno rvanje nekaterih staroruskih knezov s konca 11. in začetka 12. stoletja. Pri svojih

⁸ Odlomek *Pripovedi* je iz cerkvenoslovanskega izvirmika preveden v slovenščino po najnovejši cerkvenoslovansko-angleški znanstveno kritični izdaji, ki jo je leta 2004 pripravil ameriški zgodovinar Donald Ostrowski. Navedeni odlomek sledi Hipatijevskemu (kijevisko-južnoruskemu) rokopisu iz prve polovice 15. stoletja. O dataciji in literarnozgodovinskemu pomenu *Pripovedi*: Malmenvall 2015.

bojih za oblast so namreč pogosto bežali v sosednje dežele, nato pa so se vračali v domovino skupaj s tujimi vojskami, s katerih pomočjo niso premagovali zgolj svojih sonarodnjakov, temveč istočasno tudi pripadnike lastne knežje rodbine.⁹ Iz tega razloga Nestor izraža globoko spoštovanje do Borisa in Gleba, poudarjajoč njuno zvesto izpolnitev tako religiozne kot tudi patriotske dolžnosti. Še več, različne zgodbe o svetih knežjih bratih je mogoče zanesljivo interpretirati kot poziv staroruskim knezom, naj prenehajo z bratomornimi spori in podredijo svoje osebne interese blaginji skupne domovine, to je Kijevske Rusije (Miljutenko 2006: 270, 273–77; Senyk 1993, 232–34; Podskal'skij 1996: 70–71, 436; Uspenskij 2000, 42).

Teksti borisoglebskega cikla kot zaključena idejna celota prinašajo tudi globoko refleksijo o položaju Kijevske Rusije v skupnosti takratnih krščanskih ljudstev in državnih tvorb, zlasti v odnosu do Bizantinskega cesarstva, njenega duhovnega »učitelja«, katerega kulturni zgled in mednarodni ugled je Vladimirja Svjatoslaviča spodbudil k sprejetju krščanske vere. Ena izmed ključnih prvin, opazna v vseh tekstih borisoglebskega cikla, je prisotnost množstva biblijskih citatov, parafraz in reminiscenc. Stalne vzporednice z biblijskimi osebnostmi in dogodki kažejo na željo takratnih vzhodnoslovanskih piscev, da bi razsežnost božje previdnosti potrdili tudi v okviru nedavne staroruske zgodovinske izkušnje. Mučeništvo Borisa in Gleba je na tak način razumljeno predvsem kot zgodovinsko in geografsko pogojena ponovitev oziroma ponovna uresničitev starozavezne zgodbe o Kajnu in Abelu. Od tod je zgodovinska usoda Kijevske Rusije predstavljena kot povsem vključena v svetovni proces zgodovine odrešenja¹⁰ in polnopravni oziroma enakovredni del krščanskega sveta. V odnosu do ostalih krščanskih državnih tvorb je staroruska elita svojo domovino – ne glede na razmeroma pozno sprejetje krščanstva – dojemala kot duhovno »zrelo« in posledično enakovredno. Od tod izhaja tudi poudarjanje dejstva, da je načelo ljubezni do sovražnikov močno vplivalo prav na dejanja predstavnikov knežje elite. Poudarjanje tega dejstva priča o dveh namerah: prvič, na opozarjanje o naraščajočem pomenu nedavno sprejetih krščanskih etičnih vrednot na področju (pre)oblikovanja družbene zavesti skozi moralni zgled junaške odločitve, ki sta jo sprejela Boris in Gleb; drugič, o religiozni argumentaciji legitimnosti in celo svojevrstni sakralizaciji rodbine Rjurikovičev, iz katere sta izhajala prva staroruska svetnika. Na tak način Boris in Gleb simbolno označujeta začetek krščanske zgodovine Stare Rusije, neločljivo povezane s takrat cenjenim konceptom zgodovine odrešenja, ki se nanaša na celotno človeštvo.

4 Stratotrci v kontekstu srednjeveške Evrope

V kontekstu zgodovine srednjeveške Evrope kult Borisa in Gleba ne predstavlja kake izolirane epizode ali izrazite vzhodnoslovanske posebnosti, temveč tvori nelo-

⁹ Knez Izjaslav Jaroslavič je na tak način ravnal dvakrat: leta 1069 in 1077, ko je osvojil Kijev s pomočjo poljske vojske. Leta 1079 pa je Staro Rusijo napadel knez Roman Svjatoslavič, čigar zavezniki so bili stepski konjeniki Polovci/Kumani – Roman Svjatoslavič je naposled prevzel oblast v Černigovu severovzhodno od Kijeva.

¹⁰ O konceptu zgodovine odrešenja v kontekstu Kijevske Rusije: Malmenvall 2015; Ostrowski 2011; Ryčka 2005.

čljiv del določenega kulturnega pojava lastnega časa. Na prehodu iz prvega v drugo tisočletje je bilo čaščenje kraljev ali knezov, ki so jih ubili kristjani sami (njihovi sorodniki ali podaniki), splošna značilnost severnih in vzhodnih predelov Evrope oziroma takratne evropske periferije – Anglije, Skandinavije, Stare Rusije, Češke. Gre za območja, kjer je krščanska vera pomenila opazno družbeno-kulturno novost. Vse tovrstne svetnike opredeljujejo zelo sorodne, skorajda enake značilnosti: v smrtni nevarnosti se niso odločili za maščevanje svojim sovražnikom ali nadaljevanje dinastičnih spopadov, temveč so raje izbrali prostovoljno smrt oziroma samožrtvovanje za ohranitev miru v svojih domovinah. Srednjeveški sodobniki so svete strastotrpce navadno dojemali kot nosilce novega ideala krščanskega vladarja in simbole preloma z nedavno pogansko preteklostjo. Pri obravnavi tematike strastotrpcev so pisci iz periferij srednjeveške Evrope povzdigovali posebno vrsto žrtvovanja po zgledu Jezusa Kristusa kot prekinitve kroga nasilja, ki nedolžni žrtvi odpira vstop v »nebeško kraljestvo« (Miljutenko 2006: 9, 14–15, 27–28, 31, 33–35; Klaniczay 2010: 288–89, 302–04; Antonsson 2010: 18).

Raziskovalci vzhodnoslovanske srednjeveške kulture mučeništvo Borisa in Gleba navadno vzporejajo z nasilno smrtjo češkega kneza Venčeslava/Václava in njegove babice Ljudmile – oba sta živela v prvi polovici 10. stoletja. Vzporednica med Borisom in Venčeslavom je bila očitno prepoznana že pri staroruskih piscih samih, saj se neposredno pojavlja tako v anonimni *Povesti in trpljenju* kot tudi Nestorjevem *Branju* (Miljutenko 2006: 14, 18, 292; Seny 1993: 398–400; Klaniczay 2010: 298–99, 303–04). Kljub temu mučeniška smrt Venčeslava in Ljudmile še zdaleč ni edina, ki bi jo bilo mogoče primerjati z zgodbo o Borisu in Glebu. V danem kontekstu je vredno upoštevati vsaj smrt in kanonizacijo Magnusa Erlendsona, jarla/grofa na Orkneyskih otokih v sklopu Norveškega kraljestva. Jarla Magnusa je leta 1115 ubil njegov bratranec Hakon. Ko je Magnus izvedel o bratrančevi zaroti, se je odločil, da ne poseže po oboroženi oziroma nasilni obrambi in tako ohrani življenje svojih družinikov. Kakor Gleba, je tudi Magnusa ubil njegov lastni kuhar. Kakor kijevski metropolit, je tudi škof Viljem/Wilhelm dvomil v svetost ubitega grofa. Od tod je mogoče upravičeno domnevati, da je lahko borisoglebski cikel vsaj delno vplival na pisce sag in hagiografij o jarlu Magnusu Erlendsonu. Vezi med Skandinavijo (Švedsko, Norveško) in Kijevesko Rusijo so bile namreč od 10. do 13. stoletja stalne in raznovrstne. Na najvišji politični ravni so se odražale predvsem skozi sklepanje dinastičnih porok.¹¹ Izhajajoč iz omenjenega, ne more biti izključena možnost skandinavske seznanjenosti s takrat sodobnimi staroruskimi narativnimi/literarnimi deli (Miljutenko 2006: 22–23; Antonsson/Garipzanov 2010: 7; Conti 2010: 194–95). Še več, pojav kategorije strastotrpcev in obstoj literarnih vzporednic med hagiografijami o jarlu Magnusu in svetih staroruskih knežjih bratih je mogoče interpretirati kot sestavni del političnih in kulturnih medsebojnih vplivov na območju severne in vzhodne Evrope med 10. in 12. stoletjem (Antonsson/Garipzanov 2010: 5).

¹¹ Konfesionalne razlike po razkolu med zahodno/katoliško in vzhodno/pravoslavno Cerkvijo leta 1054 niso odločilno vplivale na nadaljnji razvoj skandinavsko-staroruskih političnih in ekonomskih odnosov. V ospredju so bile vselej pragmatične koristi. O mednarodni politiki Kijevske Rusije: Nazarenko 2001.

5 Zaključek

Knežja brata Boris in Gleb predstavljata prva kanonizirana svetnika v zgodovini Vzhodnih Slovanov. Glede na stališča srednjeveških piscev prostovoljna žrtev omenjenih bratov ni imela zgolj religioznega pomena – po svoji vključenosti v prvi staroruski dinastični spor (1015–19) po uradnem sprejetju krščanstva je bila tudi izrazito politično opredeljena. Boris in Gleb sta spoštovala voljo starejšega brata Svjatopolka in prostovoljno sprejela svojo smrt, da bi na tak način preprečila nadaljnje prelivanje krvi in pokazala na minljivost zemeljskih dobrin, v danem primeru politične oblasti. Najstarejši narativni/literarni teksti, ki pripadajo borisoglebskemu ciklu, usodo svetih bratov simbolno vzporejajo z ubojem pravičnega Abela iz Stare zaveze in odrešilno daritvijo Jezusa Kristusa na križu. V času naraščajočih nesoglasij med staroruskimi knezi je zgled Borisa in Gleba služil kot duhovni temelj za pozive k prenehanju sporov znotraj vladajoče rodbine Rjurikovičev in posledično ohranitvi politične edinosti Stare Rusije. Poudarjanje dejstva, da sta prva kanonizirana vzhodnoslovanska svetnika izšla iz vrst politične elite, je mogoče razumeti kot pričevanje o dvojem: prvič, kot poskus prikazovanja naraščajočega pomena nedavno sprejetih krščanskih etičnih vrednot na področju (pre)oblikovanja družbene zavesti in posledično vključitve Stare Rusije v svetovno zgodovino odrešenja; drugič, kot religiozno legitimacijo in celo svojevrstno sakralizacijo rodbine Rjurikovičev.

Obstoja kategorije svetih strastotrpcev iz vrst predstavnikov posvetne elite ni mogoče imeti za posebno značilnost staroruske kulture. Pojav knežjih ali kraljevskih strastotrpcev je bil namreč splošno razširjen v državnih tvorbah na severnih in vzhodnih periferijah takratne Evrope, ki so nedavno sprejele krščanstvo kot državno religijo. V tem kontekstu je vredno omeniti vsaj dva pomenljiva primera: primer čeških svetnikov Venčeslava in Ljudmile iz prve polovice 10. stoletja in primer norveškega jarla/grofa Magnusa Erlendsona z začetka 12. stoletja.

VIRI IN LITERATURA

- Haki ANTONSSON, 2010: The Early Cult of Saints in Scandinavia and the Conversion: A Comparative Perspective. *Saints and their Lives on the Periphery: Veneration of Saints in Scandinavia and Eastern Europe (c.1000–1200)*. Ur. H. Antonsson, I. H. Garipzanov. Turnhout: Brepols. 17–38.
- Haki ANTONSSON, Ildar H. GARIPZANOV, 2010: Introduction: The Veneration of Saints in Early Christian Scandinavia and Eastern Europe. *Saints and their Lives on the Periphery: Veneration of Saints in Scandinavia and Eastern Europe (c.1000–1200)*. Ur. H. Antonsson, I. H. Garipzanov. Turnhout: Brepols. 1–14.
- Aidan CONTI, 2010: Aelnoth of Canterbury and Early Mythopoiesis in Denmark. *Saints and their Lives on the Periphery: Veneration of Saints in Scandinavia and Eastern Europe (c. 1000–1200)*. Ur. H. Antonsson, I. H. Garipzanov. Turnhout: Brepols. 189–206.
- Paul HOLLINGSWORTH, 1992: *The Hagiography of Kievan Rus'*. Cambridge, Massa-

- chussets: Harvard University Press.
- Gábor KLANICZAY, 2010: Conclusion: North and East European Cults of Saints. *Saints and their Lives on the Periphery: Veneration of Saints in Scandinavia and Eastern Europe (c. 1000–1200)*. Ur. H. Antonsson, I. H. Garipzanov. Turnohut: Brepols. 283–304.
- Alda G. KOSSOVA, 1997: *All' alba della cultura russa: La Rus' kieviana (862–1240)*. Rim: Studium.
- Simon MALMENVALL, 2015: Kijevska Rusija in Pripoved o minulih letih. *Pripoved o minulih letih*. Ur. B. Podlesnik. Ljubljana: ZIFF. 175–239.
- , 2016: Razvoj cerkvene organizacije v Kijevski Rusiji do sredine 12. stoletja. *Bo-goslovni vestnik* 76/3–4. 547–58.
- Donald OSTROWSKI, 2011: Pagan Past and Christian Identity in the *Primary Chronicle*. *Historical Narratives and Christian Identity on a European Periphery: Early History Writing in Northern, East-Central, and Eastern Europe (c. 1070–1200)*. Ur. I. H. Garipzanov. Brepols Publishers. 229–53.
- , 2004: *The Povest' vremennykh let: An Interlinear Collation and Paradosis*. Harvard: University Press.
- Blaž PODLESNIK, 2009: *Kratki pregled ruske kulturne zgodovine*. Ljubljana: ZIFF.
- Sophia SENYK, 1993: *A History of the Church in Ukraine, Volume I: To the End of the Thirteenth Century*. Rim: Pontificio Istituto orientale.
- Дмитрий С. ЛИХАЧЁВ, 1997а: Величие древней литературы. *Библиотека литературы Древней Руси: Том 1: XI–XII века*. Ред. Дмитрий С. Лихачёв. Санкт Петербург: НАУКА. 7–24.
- , 1997б: Сказание о Борисе и Глебе. *Библиотека литературы Древней Руси: Том 1: XI–XII века*. Ред. Дмитрий С. Лихачёв. Санкт Петербург: НАУКА. 328–51, 527–31.
- Анна Ф. ЛИТВИНА, Фёдор Б. УСПЕНСКИЙ, 2006: *Выбор имени у русских князей в X–XVI вв.: Династическая история сквозь призму антропониимики*. Москва: Индрик.
- Надежда И. МИЛЮТЕНКО, 2006: *Святые князья-мученики Борис и Глеб: Исследования и тексты*. Санкт Петербург: Издание Олега Абышко.
- Александр В. НАЗАРЕНКО, 2001: *Древняя Русь на международных путях: междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX–XII веков*. Москва: Языки русской культуры.
- Герхард ПОДСКАЛЬСКИЙ, 1996: *Христианство и богословская литература в Киевской Руси (988–1237 гг.)*. Пер. Александр Н. Назаренко. Санкт Петербург: Византинороссика.
- Володимир РИЧКА, 2005: *'Київ–Другий Єрусалим' (з історії політичної думки та ідеології середньовічної Русі)*. Київ: Інститут історії України.
- Борис А. УСПЕНСКИЙ, 2000: *Борис и Глеб: Восприятие истории в Древней Руси*. Москва: Языки русской культуры.
- Александр Н. УЖАНКОВ, 2000: Святые страстотерпцы Борис и Глеб: к истории их канонизации и паписания Жития. *Древняя Русь: Вопросы медиевистики* 1/1. 21–50.

--, 2011: *Историческая поэтика древнерусской словесности: Генезис литературных формаций*. Москва: Издательство Литературного института им. А.М. Горького.

SUMMARY

Boris and Gleb, baptized as Roman and David, were the first canonized East Slavic saints. They were sons of Grand Prince Vladimir the Great (980–1015), who declared Christianity, adopted via the Byzantine Empire, the state religion of Kievan Rus'. Right after Vladimir's death, his eldest son Sviatopolk ordered the aforementioned younger brothers to be killed. This was a direct result of his attempts to take over the entire Kievan Rus' realm after taking possession of the Kievan throne as he sought to eliminate all potential rivals within his own Rurikid dynasty. Boris and Gleb respected the will of their older brother, voluntarily accepting their death in order to prevent further bloodshed and demonstrate the transience of earthly possessions—in this case, political power. Recognizing their voluntary sacrifice, the Orthodox Church proclaimed them passion-bearers: martyrs whose death was not caused by religious hatred (i.e., dislike for Christianity), but was instead a result of a murder carried out by their fellow Christians pursuing political or material interests. The three main narrative/literary texts written up to the beginning of the twelfth century—two hagiographies and a chronical, among which the *Lives of Boris and Gleb* by the monk Nestor stands out as the stylistically and conceptually most advanced—symbolically compare the fate of the murdered holy brothers to the murder of the Old Testament patriarch Abel and the salvific sacrifice of Jesus Christ. Thus, they emphasize the advancement of the principle of love towards one's enemies into the deeds of the representatives of the East Slavic secular authorities, carriers of the political ideal within the Christian state and society. The fact that the first canonized East Slavic saints (entirely recognized as such in 1115) came from the secular ruling elite serves as a testimony about the following: 1) attempts among the East Slavic (ecclesiastical) writers to stress the strong influence of recently adopted Christianity on decisions of social importance in Kievan Rus', which through that allegedly achieved its religious "maturity" in the context of salvation history, and 2) the effort to achieve the politically prestigious sacralization of the Rurikid dynasty. However, the existence of the passion-bearers among the secular ruling elite cannot be viewed as a specific characteristic of East Slavic medieval culture alone because this type of sainthood tended to be present in recently Christianized lands on the northern and eastern periphery of Europe at the time.